

15. Яусс Г.Р. Эстетичний досвід і літературна герменевтика. *Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* Львів: Літопис, 1996. С. 279 – 307.
16. Glowński M. Dzieło wobec odbiorcy. Szkice z komunikacji literackiej. *Prace wybrane.* Т. 3. Kraków: Universitas, 1998. 425 S.
17. Problemy teorii literatury. Т. 2. – Wrocław – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1987.

Halyna Siuta

TERMINOLOGY OF RECEPTIVE STYLISTICS: THE ADAPTATION OF OTHER-DISCIPLINARY CONCEPTS

The article deals with the problems of the terminological design of the newest branch of linguostylistics of the artistic text – receptive stylistics. The intensity of assimilation of terms and concepts of related humanities disciplines – phenomenology, receptive aesthetics, linguosynergetics are demonstrated. It is stated that this process of terminological borrowing and assimilation of units of other disciplines contributes to the development of an integrative terminological paradigm optimally adapted to the needs of the reciprocal description of the nature of artistic text.

К е у в о р д с : receptive stylistics, receptive aesthetics, text, reader, reception of artistic text, integrative terminological paradigm.

УДК 808.3-083-55

А.А. ТАРАН
м. Черкаси, Україна

СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ТЕРМІНАМИ У МОВІ ПОШУКУ СИСТЕМИ ISYBISLAW: ПІДСТАВИ ФОРМУВАННЯ КЛАСІВ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ

У статті проаналізовано термінологію мовної динаміки, зокрема семантичні відношення між термінами в мові пошуку системи iSybislaw: найменування різновидів вторинної номінації та семантичної деривації. Формально-семантичні відношення між термінами на позначення семантичних змін у мові ключових слів інформаційно-пошукової системи iSybislaw репрезентують не лише дублетність, а й дедалі більші змістові розходження в таких термінах, потребу в їхній аспектуалізації.

Ключові слова: мовна динаміка, семантичні зміни, iSybislaw, термін, вторинна номінація, семантична деривація.

Основна функція інформаційно-пошукової системи «База світового словословознавства» (iSybislaw) – забезпечити користувачам пошук необхідної інформації за допомогою мови ключових слів, основу якої становлять терміни словознавства. Інформаційно-пошукова мова системи iSybislaw є

© А.А. ТАРАН, 2019

системно організованою сукупністю ключових слів текстів документів її фактичної бази, центром якої є лінгвістичні терміни. Вони перебувають у сфері дії загальних законів мови, згідно з якими не може існувати взаємно однозначної відповідності «поняття – слово» або «поняття – денотат».

Теоретичне осмислення системних відношень між термінними одиницями має не лише вагомe практичне значення для впорядкування й нормалізації мови ключових слів системи iSybislaw, перспективи розбудови українського модуля з огляду на стан і розвиток терміносистеми українського мовознавства, а й важливе теоретичне значення для вивчення шляхів розвитку сучасної слов'янської мовознавчої термінології, спільного й відмінного в окремих слов'янських мовознавчих терміносистемах. Адже кінцева мета уніфікації термінології, за Ю. Д. Апресяном, – «побудова оптимальної системи найбільш зручних із різних поглядів термінів», крім того, ця система повинна бути побудована «не на поняттєвій, а на лінгвістичній основі, не з боку логіки, а з боку лінгвістики» [1, с. 54]. Свідоме нормування має бути спрямоване на вдосконалення засобів вираження; не на повне усунення надлишкових терміноодиниць, а на зведення варіантів до раціонального мінімуму.

Функціонування терміна як ключового слова в інформаційно-пошуковій мові передбачає усунення полісемії, синонімії та омонімії, які характерні для природних мов. Однак якщо для дескрипторів як умовних нормативних елементів однозначність є однією з базових характеристик, то аскриптори, ієрархічно підлеглі дескрипторам, здатні до логічної синонімії, що, зі свого боку, створює умови для підвищення ефективності пошуку. Між елементами пошукової мови встановлюються також парадигматичні зв'язки інших типів, зокрема генералізація / конкретизація, логічна і / або формальна похідність тощо. Перспективним видається здійснення пошуку не лише за формальними ознаками (збіг слова у процесі відсилання до терміна-дескриптора), але також за змістовим критерієм (відсилання до декількох альтернативних термінів або їхніх комбінацій).

Формально-семантичні відношення між термінами на позначення семантичних змін в інформаційно-пошуковій системі iSybislaw репрезентують не лише дублетність, а й дедалі більші змістові розходження в таких термінах, потребу в їхній аспектиалізації.

Семантичні інновації сучасної української літературної мови засвідчують, що життя слова не обмежується лише первісним значенням. Уже наявні значення створюють можливості, готують нові вживання, а потім і нові значення для тих чи тих лексем. Семантичні зміни загалом зумовлені прагненням соціуму до розмаїття й виразності мовлення. Шляхи семантичного розвитку визначаються системою мови.

Термінологія мовної динаміки, зокрема й семантичних змін, досить строката й перебуває ще в стані формування й активного обговорення. У центрі уваги неологів – шляхи появи семантичних інновацій. Семантична деривація завжди відбувається в межах того ж слова, змінюється лише значення та функція.

В iSybislaw вживано такі ключові слова-терміни *słowotwórstwo semantyczne* / *семантическое словообразование* / *семантичний словотвір* як спосіб оновлення лексику. Для позначення процесу формування нових значень у вже наявних у мові словах Є.А. Карпіловська використовує терміни *неосемантизація*

слова або його синонім оновлення семантики слова, підкреслюючи їхню новизну, у багатьох випадках навіть відсутність кодифікації у загальнономовних словниках [6, с. 45].

Семантичний підхід до лексичних інновацій передбачає основні закономірності в утворенні семантичних дериватів, визначається система типів семантичної деривації і взаємозв'язків між ними.

Для найменування різновидів вторинної номінації у науковій літературі використовують низку термінів: *автономна / неавтономна* [номінація – Ред.], *семантичний дериват / пряма / непряма вторинна номінація, семантична транспозиція, неологізм-значення, нове слово-значення, семантичний неологізм-значення, неологізми-слова, неосема* тощо. У процесі вторинної номінації об'єднуються 4 компоненти: дійсність – поняттєво-мовна форма її відображення – переосмислене значення мовної форми, що означає зарахування нового слова до дійсності – мовна форма в її вторинній функції називання [15, с. 159].

З огляду на все вищесказане, варто зазначити, що специфіка семантичних неологізмів полягає в тому, що вони виражають різні типи похідних значень, розвиток яких може відбуватися передусім неморфологічним способом словотворення, який не передбачає зміну форми слова.

У сучасній лінгвістичній літературі існують різні класифікації типів семантичних змін, що спричиняють виникнення похідних значень словесних одиниць. Як зазначає Є.Я. Бадєєва, логічні класифікації зміни значень ґрунтуються на розгляді змін в обсязі поняття слова. Творці генетичних класифікацій враховують причини змін, а в основі психологічних класифікацій змін значень – різні типи психологічних асоціацій. Тому цілком очевидно, що мовознавці виділяють кілька варіантів смислових змін значення слова і по-різному їх називають й інтерпретують [2, с. 17].

Польський мовознавець А. Марковський виокремлює такі різновиди семантичних модифікацій: а) перенесення значеннєвого центру зі збереженням початкового (загального значення). Як приклад науковець наводить лексему *potinacja / номінація*, яку вживали в контексті *potinacja na stanowisko dyrektora / номінація на посаду директора*, а сьогодні означає «подання, пропозиція» – *potinacja do nagrody Oskar / номінація на Оскар*; б) розширення єдності виразу за мінімальної зміни значення – вживана зазвичай до назв неосіб на зразок лексем, що раніше стосувалися лише людей напр.: *inteligentny czlowiek / інтелігентна людина – inteligentny smartfon / інтелігентний смартфон* (калька з англ. *intelligent*, але в значенні не інтелігентний, а розумний, такий, що має інтелект); в) зміна експресивного значення, наприклад, прикметник *agresywny / агресивний* набуває позитивного значення: *Агресивна «косячка»: з'явилося перше зображення Skoda Fabia*; г) істотна зміна значення [17, с. 98]. О.М. Соколов появу вторинних значень кваліфікував як *морфемно-семантичну дивергенцію* в лексиці. Він виокремив *пряму дивергенцію* – типове семантичне перенесення для одержання назви іншої реалії, дії, стану, напр.: *операція₁* (дія) – *операція₂* (наслідок дії) [13, с. 76] і *зворотну дивергенцію*, що має місце у похідних слів-омографів із різними мотиваційними базами на зразок російських іменників *шотландка* «жінка – представниця народу Шотландії», співвідносно з *шотландець*, і «картата тканина», що зберігає з онімом *Шотландія* лише

опосередкований семантичний зв'язок (тканина, використана у національному костюмі шотландців) [13, с. 116].

Різновидами семантичної деривації є: метафоричне перенесення (симилятивні зв'язки), метонімія, розширення значення (гіперо-гіпонімія, генералізація), звуження (гіпо-гіперонімія, спеціалізація), семантичний зсув (збереження семантичного обсягу, еквонімія).

З-поміж різних типів семантичних неологізмів вагоме місце належить метафорі. Як слушно зазначає В.Г. Гак, це зумовлено тим, що метафора виникає не тому, що вона потрібна, а тому, що без неї не можна обійтися, вона властива людському мисленню й мові як така [4, с. 12].

Приймаємо сучасне трактування мовної метафори як різновиду вторинної номінації за обов'язкового збереження семантичної двоплановості й образного елемента (В.Д. Арутюнова, В.М. Телія, Г.М. Складарська, В.П. Москвін), наприклад: *перпендикулярний* «такий, що суперечить будь-чому загальноприйнятому, що йде врозріз із чим-небудь визнаним, загальновідомим»: *У такому разі варто звернути увагу на канал ТВі, який на свята повівся просто перпендикулярно, проте цілком відповідно своїй стратегії* (Український тиждень, 14.01.2014).

У традиційному розумінні метонімія – перенесення назви за суміжністю або виконуваною функцією.

Прийнятним є визначення О.О. Тараненка: «Метонімія – це семантичний процес, за якого форма мовної одиниці чи визначення категорії переноситься з одного референта на інший на основі тієї чи тієї суміжності останніх у свідомості того, хто говорить» [14, с. 9], наприклад: *ніс* – орган нюху й *ніс* – парфумер: *За останні роки у Києві з'явилося кілька «носів», котрі активно практикують, розробляють індивідуальні аромати, а також власні лінії парфумів* (Українська правда, 03.07.2014)

У мові ключових слів системи iSybislaw є терміни-дублети рос. *метафорический перенос* й пол. дескриптор *metafora* з аскрипторами пол. *przeñośnia* / рос. *метафора* / англ. *metaphor* / хорват. *metafora* / укр. *метафора*; або рос. *метонимический перенос* – пол. дескриптор *metonimia* – аскриптори рос. *метонимия* / хорват. *metonimija* / чes. *metonymie*.

Питання про розширення й звуження значень у сучасній лінгвістиці надзвичайно заплутані. Явища звуження й розширення значення зараховують і до видів перенесення найменувань у процесі семантичної деривації, і до процесів, які супроводжують їх. Чітко не визначено статус названих явищ, не зрозумілі статус і взаємовідношення термінів і понять, пов'язаних із ними. Про ці явища писав ще Г. Пауль у «Принципах історії мови», виділивши три способи зміни значення слова: розширення, звуження й перенесення (метафора, метонімія).

Так, наприклад, термін *розширення значення* в сучасній науковій літературі кваліфікують як: (1) розширення як розвиток багатозначності (тобто збільшення кількості ЛСВ (див. праці В.Н. Прохорової, Н.В. Черемісіної та ін.); (2) розширення як семантичний процес зміни лексичного значення слова, який спостерігаємо на рівні семного варіювання (тобто розширення семного складу вихідного значення без появи нового лексико-семантичного варіанта) і на рівні семантичного варіювання (тобто утворення на основі похідного значення нового лексико-семантичного варіанта з розширеною семантикою) (див. наукові

студії В.Г. Гака, Є.М. Галкіної-Федорук, М.В. Нікітіна та ін.); (3) розширення як наслідок переходу слова з однієї терміносистеми в іншу або будь-яке розширення сфери вживання слова (пор., наприклад, праці С.С. Ізюмської, Н.В. Черемісіної, Н.Ф. Клименко та ін.).

Як зазначає М.М. Лапшина, оскільки спеціалізація з погляду когнітивістики менш трудомісткий розумовий процес, ніж генералізація, то звуження і є більш поширеним семантичним процесом. Розширення значення більш очікуване в словах, що позначають добре відомі, соціально значущі категорії, пор. у похідних із максимально узагальненим словотвірним значенням – назви предметної дії, результату дії (*плин, відбиток, покрив / покриття*) або ознаки (*високість, знаменитість, святість*) [10, с. 12 – 13].

Розширення і звуження обсягу номінації тісно пов'язані з процесами термінування й детермінування (див. у мові ключових слів системи iSybislaw пол. дескриптор *terminologizacja* – аскриптори рос. *терминологизация* – хорв. *terminologizacija* – болг. *детерминологизация*). Термінотворення семантичної неологізації особливо характерне для звуження значення, у зв'язку з чим паралельно з терміном *звуження* функціонує термін *спеціалізація лексичного значення*: розвиток семантичної структури слова відбувається від нетермінологічного до спеціального, термінологічного значення. Як слушно зазначає Н.З. Котелова, терміни – це слова, і ніщо мовне їм не чуже [7, с. 124].

Крім процесів розширення і звуження значення, у мовознавстві виокремлюють семантичний зсув. Питання про визнання семантичного зсуву самостійним способом вторинної номінації не є в лінгвістиці однозначно розв'язаним. Нам імпонує думка І.А. Кулініч, яка трактує семантичний зсув як самостійний спосіб лексико-семантичного словотворення, відмінний від розширення значення, що ґрунтується на відношеннях вид – рід і заснований на видо-видових відношеннях в результаті збереження архісеми й заміни диференційних сем у межах одного родового поняття [9].

В iSybislaw зафіксовано пол. дескриптор *przesunięcie semantyczne* й рос. аскриптор *семантический сдвиг*. Проте перегляд документів із ключовим словом і їхніх анотацій (15) засвідчує, що в них ідеться більше про семантичні процеси загалом, а не про такий спосіб лексико-семантичного словотвору.

Процеси розширення, звуження значення, а також явище семантичного зсуву, на думку деяких дослідників, є надзвичайно значущими у механізмі розвитку нових значень слів, оскільки «є мовним засобом концептуалізації й закріплення в когнітивній системі уявлень і знань, соціально значущих для культурно-мовної спільноти» [10, с. 12 – 13].

До семантичних неологізмів, утворених шляхом позаслівної семантичної деривації, належать словесні одиниці, нове похідне значення яких є результатом дії морфологічної деривації. У цьому випадку вони не пов'язані відношенням семантичної похідності з історично попереднім значенням. Для такого збільшення кількості лексико-семантичних варіантів слова, на відміну від деривації, Н.З. Котелова запропонувала термін *агрегативання*, коли спочатку утворюється нове слово, яке тут же приєднується в системі мови до фонетично тотожного історично попереднього слова і засвоюється як чергове значення полісемантів [8, с. 5]. Таке сприйняття дериватів зумовлене формальною тотожністю, спільністю сем, а також спільністю граматичних категорій. У нормативних

тлумачних словниках подібні номінації зазвичай зафіксовані як значення багатозначного слова. М.С. Нікітченко трактує їх як омоніми.

Морфологічні семантичні деривати заповнюють «пусті клітини» в структурі багатозначного слова, на зразок того, як заповнюються «порожні клітини» в структурі словотвірного гнізда. Ці лексико-семантичні варіанти (як і елементи словотвірного гнізда) можуть бути передбачені за наявності інших лексико-семантичних варіантів твірного слова і лексико-семантичних варіантів в похідному, де «знаходить відображення випереджальна функція мовної системи, тобто передбачення розвитку мови на підставі логіки розвитку її системи» [8, с. 27].

Що стосується семантичних кальок (пол. дескриптор *kalka semantyczna* / рос. калька *семантическая*), то не всі мовознавці зараховують їх до семантичних неологізмів; крім того, по-різному кваліфікують їх як наслідок внутрішньослівної чи позаслівної деривації. Семантичні кальки розглядаємо в складі семантичних неологізмів, утворених шляхом позаслівної деривації на основі спільної форми відомих значень з новими запозиченнями. А.О. Білецький пов'язував появу таких вторинних прихованих запозичень із процесами калькування слів (формування лексичних кальок) чи словосполук (фразеологічних кальок). Терміном *перевдягання* називав надавання калькам форми мови-засвоювача запозичення. А.О. Білецький визначив цей механізм неосемантизації слів як «запозичування однією мовою в іншій прийомів словотворення та сполучення слів». При цьому мова-запозичувач, на думку мовознавця, з усією можливою точністю відтворює не фонеморфологічну зовнішність іншомовних слів та словосполук, а саме прийоми словотворення іншої мови, якщо йдеться про окреме слово, або будову (взаєморозташування і змістове відношення), якщо йдеться про словосполуку (сталу або стійку) [3, с. 67 – 68].

Результатами семантичних змін можуть бути також поліпшення (меліорація) й погіршення (пейорація) значення (одночасно з його звуженням або розширенням); посилення, гіперсемантизація значення; десемантизація (розвиток модального значення припущення на основі значення впевненості). До семантичних процесів належать і процеси деполітизації й деідеологізації деяких груп слів. Відбувається звільнення семантики слів від політичних та ідеологічних семантичних конотацій-надлишків.

Отже, механізми виникнення нових значень словесних знаків – остаточно ще не розв'язана проблема сучасної лінгвістики. Для відображення семантичного потенціалу лексики вкрай необхідно не лише виявити й описати наслідки семантичних змін різних типів, а й уніфікувати термінологію на їхнє позначення, розробити поняттєвий і методико-процедурний апарат для їх аналізу, визначення критеріїв унормування та кодифікації для фіксації в реєстрах українських словників нового покоління і в майбутньому електронному тезаурусі слов'янської лінгвістичної термінології, необхідність створення якого стає дедалі яснішою розробникам системи iSybislaw.

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Москва, 1995. Т. 1. 472 с.
2. Бадеева Е.Я. Метонимия имени в общественно-политической лексике английского языка: когнитивный и прагматический аспекты: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2005. 23 с.

3. Белецкий А.А. Об интернационализмах. *Научные записки*: Збірник філологічного факультету. Київ, 1955. Т. XIV. Вип. II. № 8. С. 59 – 80.
4. Гак В.Г. Беседы о французском слове. Москва: Международные отношения, 1966. 335 с.
5. Ермакова О.П. Семантические оппозиции как отражение жизни российского общества в последние десятилетия XX века. *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich*. Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy, 2003. S. 51 – 62.
6. Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., Клименко Н.Ф., Критська В.І., Пуздирева Т.К., Романюк Ю.В. Вплив суспільних змін на розвиток української мови: Монографія / Відп. ред. Є.А. Карпіловська. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
7. Котелова Н.З. Неологизмы. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, 1990. С. 331.
8. Котелова Н.З. Теоретические аспекты лексикографического описания неологизмов. *Советская лексикография*. Москва, 1988. С. 46 – 63.
9. Кулинич И.А. Семантическая деривация в русской лексике 60 – 80-х годов и ее отражение в неографических и других лексикографических источниках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1990. 22 с.
10. Лапшина М.Н. Семантическая деривация в когнитивном аспекте (на материале английского языка): автореф. дис. ... докт. филол. наук. Санкт-Петербург, 1996. 32 с.
11. Никитченко Н.С. Семантические неологизмы русского языка последних десятилетий (на материале словарей новых слов): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1985. 22 с.
12. Пауль Г. Принципы истории языка. Москва: Иностранная литература, 1960. 500 с.
13. Соколов О.М. Вопросы морфемно-семантической соотносительности в лексике русского языка: Материалы для спецкурса. Томск, 1972. 218 с.
14. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. Киев: Наук. думка, 1989. 256 с.
15. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды. *Языковая номинация: Виды наименований*. Кн. 2. Москва: Наука, 1977. С. 129 – 221.
16. Телия В.Н. Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке. Москва: Наука, 1981. 269 с.
17. Markowski A. Jawne i ukryte nowsze zapożyczenia leksykalne w mediach. *Język w mediach masowych* / Pod red. J. Bralczyka i K. Mosiołek-Kłosińskiej. Warszawa, 2000. S. 96 – 111.

Alla Taran

SEMANTIC RATIO BETWEEN TERMS IN SEARCH FOR THE ISYBISLAW SYSTEM: GROUNDS FOR FORMING EQUIVALENT CLASSES

The article analyzes the terminology of speech dynamics, in particular the semantic relation between the terms in the language of the search of the iSybislaw system: the names of the varieties of secondary nomination and semantic derivation. The specificity of semantic neologisms is that they express different types of derivative meanings, the development of which may occur primarily in a non-morphological way of word formation, which does not involve changing the form of the word. We classify semantic innovations as a new meaning in the semantics of an already existing word. Researchers of dynamic processes in lexicon, a new meaning of the present word, as a consequence of its semantic derivation, are distinguished as a kind of neologism. N.Z. Kotelova points to the existence of “neologisms-values” as emerging as a result of semantic derivations on the basis of metaphor and other transfers of nomination or verbal derivation, when the semantic neologism was formed morphologically.

© А.А. ТАРАН, 2019

In modern linguistic literature there are different classifications of the types of semantic changes that cause the derivation of the meanings of verbal units. The formal-semantic relation between the terms for the meaning of semantic changes in the language of the keywords of the iSybislaw information retrieval system represents not only duplicity, but also more and more meaningful differences in such terms, the need for their aspect of the article.

Keywords: language dynamics, semantic changes, iSybislaw, term, secondary nomination, semantic derivation.

УДК: 811.161.2'273:821.161.2

Я.В. ХОДАКІВСЬКА

м. Київ, Україна

КЛАСИЧНИЙ І НЕКЛАСИЧНИЙ ВІРШ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано доцільність використання термінів класичні розміри / класичний вірш і некласичні розміри / некласичний вірш в українському віршознавстві. Простежено історію їх появи через запозичення з російського наукового дискурсу. З'ясовано семантичне наповнення цих термінів та показано залежність їх семантики від контексту використання у працях російських віршознавців. Акцентовано увагу на хибній мотивації цих термінів у контексті української літератури. Вказано на недоречність ототожнення понять, позначуваних цими термінами в російській та українській літературі.

Ключові слова: термін, терміносистема, розмір вірша, віршознавство, система віршування, силабо-тонічний вірш, силабічний вірш.

Сучасне українське віршознавство сформувалось як окрема літературознавча наука у ХХ столітті, і вже можна простежити кілька етапів у його розвитку. Першим значним явищем стали теоретичні праці з поезики, написані в 1920-х роках (Б. Якубського, С. Гаєвського, Д. Загула та інших), що знаменували завершення епохи позитивізму та новий, модерністський погляд на художню форму. Наступним етапом розвитку віршознавства було його піднесення на хвилі структуралізму й математичних методів у філології. Наприкінці 1950-х та в 1960–1970-х роках в Україні побачили світ праці Г.К. Сидоренко, Н. Чамати, Н.В. Костенко, а в Німеччині – перша частина віршознавчої трилогії І.В. Качуровського. Третє піднесення науки про вірш можна спостерігати нині, коли в Україні злагоджено й активно діють три академічні університетські осередки під керівництвом професорів-віршознавців: Наталії Костенко у Києві, Марії Моклиці у Луцьку та Бориса Бунчука у Чернівцях.

Разом із розвитком теоретичних положень української віршознавчої науки розвивається і її термінологічна база – формується терміносистема, яка є відображенням системи понять певної теорії чи концепції [7, с. 98 – 106]. Утім, сьогодні віршознавча термінологія містить низку дискусійних одиниць, поява